

Наталія Рєпіна

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА XXI СТОЛІТТЯ: ТРЕНДИ І ВИКЛИКИ

Нині питання культури, політичної культури мають стояти в переліку завдань країни як найголовніші, без вирішення яких ми не зможемо рухатися далі.

Ключові слова: культура, політична культура.

Nataliya Repina. Today, the question of culture, political culture, should stand in the task's list of the country as the main issue without solving them we can not move on.

Key words: arts, politics arts.

Актуальність обраної теми зумовлена тим, що будова громадянського суспільства і правової держави в Україні відбувається на тлі глобалізаційних процесів і характеризуються як позитивними зрушеннями в політичному і в культурному житті, так і посиленням негативних тенденцій. У зв'язку з цим формування духовно-моральної, толерантної і політично активної особистості стають пріоритетами державної гуманітарної політики в сучасному світі. Серед таких пріоритетів, як зазначено в Указі Президента України: підтримка громадських ініціатив, спрямованих на формування культури гендерної рівності, створення умов для участі молодих громадян у розробці та реалізації державної молодіжної політики, запровадження в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах навчальних курсів з питань розвитку громадянського суспільства, укорінення громадянської культури та суспільної практики волонтерства і благодійництва, впровадження європейських підходів до питань делегування інститутам громадянського суспільства окремих функцій держави щодо реалізації державної політики в гуманітарній та соціальній сферах, забезпечення взаємодії з інститутами громадянського суспільства у поширенні ідеї нетерпимості до проявів корупції, у пропаганді переваг правомірного способу поведінки в усіх сферах суспільного життя, практична реалізація яких сприятиме становленню громадянського суспільства в Україні [1]. В цьому контексті феномен культури заслуговує на ще більш пильну увагу і всебічний аналіз, який дасть змогу глибше зрозуміти її соціальну природу, суспільну обумовленість і причини мінливості, виявити домінуючі тенденції. Осмислення означених проблем дають змогу розробити стратегію соціально-культурного розвитку України з урахуванням світових та європейських трендів.

Сучасний світ стоїть на роздоріжжі, і вибір подальших моделей цивілізаційного розвитку зумовлює переосмислення буття людини, її культури і політичної, зокрема, що, в свою чергу, сприятиме знаходженню шляхів подолання кризових явищ в українському соціумі.

Отже, мета статті – з'ясувати сучасний стан політичної культури, виявити її тренди і виклики в глобалізаційному світі.

Основні концептуальні уявлення про політичну культуру були розроблені в середині ХХ століття Г. Алмондом, С. Вербою, Л. Д. Пауелом, Паєм, Р. Фейгенмом, Р. Такером та ін. Ця проблема прямо або побічно знайшла своє відображення в працях російських мислителів та політичних діячів С.Булгакова, М. Бердяєва, В. Гер'є, Ф. Достоевського, І. Ільїна, В. Леніна. Культурологічний аналіз політики розглядали в своїх роботах Аристотель, Демокрит, М. Вебер, Л. Гумплович, Д. Дідро, Г. Зіммель, Н. Макіавеллі, К. Маркс, Ш. Монтеск'є. У вітчизняній науці – Л. Нагорна, М. Михальченко, В. Бебик, Ю. Пахомов, А. Пахарєв, В. Ребкало та ін.

Розуміння специфіки політичної культури, змістового наповнення самого поняття потребує звернення до її концептуалізації в історії світової політичної думки. Так, вже в працях античних філософів Платона, Аристотеля і Демокріта започатковується і розкривається аксіологічний підхід до оцінки політичного процесу, який засвідчує зв'язок політичних і культурних компонентів у функціонуванні полісу. Давньогрецька «пайдея» як виявлення сутності демократії і пов'язаних з нею цінностей істини, добра, краси, блага сприяли становленню громадянина і перетворили її на одну з основних духовних цінностей і здобутків грецької цивілізації. У подальшому, саме давньогрецька культура в повному розумінні цього феномену стала підґрунтям європейської культури і забезпечила згодом їй провідне місце у світі.

Слово культура з'явилося в латинській мові і означало в первинному розумінні обробку і догляд за землею (лат. *agricultura*). Римський мислитель, оратор, політик Цицерон у своїх «Тускуланських бесідах» зв'язав культуру з «обробленням» людського розуму, що дало йому підстави розглядати культуру як культуру душі (*culture animi*). Обробка душі, догляд за нею потрібні не тільки для задоволення людських потреб, а й для самовдосконалення

людини. Культура душі, на думку мислителя, як особиста якість, засвідчує не лише духовний рівень розвитку людини, а й її здатність до логічності міркувань. Головним завданням культури Цицерон вважав досягнення органічного єднання громадянина і *civitas* [2]

На думку філософа, загальне падіння моралі, втрата духу свободи та формування рабської психології у вільно-народженого громадянина призвело до занепаду полісу і республіканської форми правління в Давньому Римі. З огляду на це роль культури полягає у вихованні людини, особистісні характеристики якої відповідали б ідеалу римського громадянина [2]. Обов'язок останнього, на думку мислителя, – пошук істини, бути справедливим, благопристойним, духовним, моральним, дотримуватися закону. При цьому Цицерон пов'язує право і закон, а природне право вбачає в самій природі людини. Він доводить, що вищий закон є загальним для всіх, оскільки виник раніш, ніж будь-який писаний закон і держава. Справжнім джерелом і носієм природного права є людський розум, а розум і є закон [2]. Цицерон, як і римські юристи, стверджував, що всі народи в своїй діяльності мають керуватися законами, що закладає підґрунття раціонального римського права, яке в подальшому стає однією з підвалин європейської цивілізації.

Таким чином, вже в добу античності формуються освітньо-виховні стратегії, мета яких – виховання вільних громадян, здатних забезпечити ефективно функціонування держави на принципах права.

В китайській традиції осмислення явищ, пов'язаних з культурою, здійснюється переважно в межах конфуціанства і даосизму. «Лунь Юй» та «Дао-Де Цзин» вважаються священними книгами, в яких зосереджена мудрість китайського народу, а їхнє знання забезпечило наступність процвітання китайської цивілізації. У Конфуція основою етичного принципу виступає поняття «жень» (гуманність), яка, в свою чергу, пов'язана з такими принципами, як: «лі» – ритуал (дотримання традицій предків, оскільки вони є джерелом моральних норм і суспільного

життя), «сяо» – шанування старших та «і» – справедливість. «Лі» – це зовнішній аналог «жень», а «жень» – внутрішній зміст «лі» і тому «жень» та «лі» означає єдність внутрішнього і зовнішнього в людині. На думку філософа, дотримання етичних приписів сприяє виправленню «імен» та прищепленню гуманності, поваги до старших. Людину, яка дотримується цих принципів, філософ називає «цзюнь-цзи» – благородна, досконало мудра людина [3]. Розробляючи ідеал «цзюнь-цзи», що став одним з базових в конфуціанській доктрині, мислитель формулює алгоритм добору еліти, діяльність якої в різних сферах культури забезпечує велич китайської цивілізації. Етичні норми конфуціанства в подальшому стають однією зі складових політичної культури. Фактично йдеться про принцип меритократії – володарювання достойних, гідних, які мають почуття обов'язку, що значною мірою забезпечує модернізаційний прорив Китаю в сучасному світі

Лао-Цзи, засновник даосизму і один з головних опонентів Конфуція, вважав, що найголовніше в людині – її внутрішнє «дао» і що життя людей розвивається природним шляхом. Природний закон справедливості має перемогти, а людина – вірити в це і підкорятися йому. На думку мислителя, завдання полягає не в тому, щоб цивілізувати людей, прищеплювати добропорядність, а в тому, щоб повернути їх до витоків природного життя, оскільки шлях «дао» вертає до витоків такого життя і є запорукою досягнення гармонії внутрішнього і зовнішнього світу. Цивілізація ж породжує штучні форми співжиття людей і робить їх брехливими і зажерливими [3].

В межах філософії даосизму важлива роль належить такому поняттю, як стратагеми, що стало основою стратагемного мислення. А культура стратагемного мислення як складова китайської політичної культури налічує майже три тисячі років і означає певну модель поведінки, алгоритм послідовних дій в різних сферах діяльності. Принцип стратагемного мислення ґрунтується на моральній досконалості суб'єктів діяльності, що є

необхідною умовою досягнення соціальної гармонії і спокою в Піднебесній. Повнота осягнення як раціональне у конфуціанстві і ірраціональне (інтуїтивне) у даосизмі дає змогу «володіти ситуацією», але залишається прихованою і невловимою для стороннього погляду. Ця прихованість формується у Конфуція ритуалом і церемоніалом (лі), який покликаний приховувати інтереси, а в даосизмі – через осягнення «дао». Мудра політика в Давньому Китаї уподібнювалась дзеркалу, яке виявляє всі речі, але ніяк не виявляє себе. Таким чином, можна стверджувати, що в політичній культурі китайської цивілізації відбувалося поєднання меритократії як володарювання достойних, гідних і стратагемного мислення, згідно з яким у зовнішній політиці країна керується справедливістю, а війна ведеться хитрістю. Одна з стратагем – будь лагідним, як голуб, і мудрим, як змія, – свідчить про подвійні стандарти. Водночас поєднання цих чинників сприяло не лише консолідацію суспільства, а й стало складовою тієї моделі, що забезпечує модернізаційний прорив Китаю і його перетворення на світового лідера ХХІ ст. [3].

Предметне осмислення феномену політичної культури в європейській традиції пов'язане з ім'ям італійських мислителів Ніколо Макіавеллі та Дж. Віко.

Макіавеллі стверджував, що мета політики – це влада і шляхи її досягнення не залежить ні від релігії, ані від моралі. Його вислів – «мета виправдовує засоби» – увійшов в історію політичної думки як принцип макіавеллізму, згідно з яким політична поведінка як складова політичної культури знаходиться поза межами добра і зла [4].

Дж. Віко вважав, що першоджерелом культурних й історичних зрушень є людський дух, який ототожнював з розумом. Розмірковуючи над специфікою культури, яку філософ уподібнював поезії, стверджуючи при цьому, що вона містить всі види мистецтва, він пов'язував її з практичною діяльністю, що призводить до певних корисних для людства відкриттів і винаходів. До останніх Дж. Віко зараховує землеробство, мореплавство, військову справу, державне управління [5].

Німецький філософ І. Кант аналізує культуру в дихотомії «природа – культура». Мислитель розглядає природу не просто як чуттєву даність, а як єдину трансцендентальну структуру, під якою розуміє певну єдність сил, спрямувань, законів. На думку Канта, природа – це все, що існує в просторі і в часі, сфера можливого досвіду. Що ж до свободи, то тут навпаки, йдеться не тільки про діяльність, а про можливість. Людина має емпіричний і інтелігібельний характери і тому належить одночасно до двох світів: до світу «природи» – явищ, феноменів і до царства «свободи» – ноуменів, і тому базовою ознакою культури є свобода [6].

Головна відмінність людини як розумної істоти від інших живих істот, на думку Канта, – здатність вільно і самостійно робити вибір і незалежно від природи ставити цілі і обирати алгоритм їхньої реалізації. Подібна здатність і робить можливим факт культури. Людина не тільки пристосовується до обставин, але й пристосовує їх до себе, до своїх життєвих устремлінь. Діючи не механічно, під тиском зовнішніх обставин, а раціонально, згідно з цілями розуму і тим самим як вільна істота, людина створює культуру [6].

Кант як засновник доктрини лібералізму сформулював основні фундаментальні цінності західної цивілізації, серед яких свободи і права людини. На думку філософа, громадянський устрій кожного суспільства має бути республіканським, оскільки цей лад заснований, по-перше, на принципах свободи членів соціуму, по-друге, на спільному для всіх громадян законодавстві і, по-третє, на законі її рівності. І тому, на думку Канта, в суспільстві, де править закон, панує мир [6].

До початку ХХ ст. політична культура не була предметом самостійного наукового дослідження, хоч марксизм і порушує цю проблему. Так, молодий Маркс поділяє культуру на матеріальну і духовну з огляду на те, що буття визначає свідомість. Він звертається до проблеми відчуження, осмислення якої в контексті свободи розпочалося в німецькій класичній філософії, і розглядає

такі його форми, як: відчуження продуктів праці, самого процесу праці, родової сутності людини, людини від людини і від природи. Він доводить, що подолання цих форм відчуження можливо лише в процесі становлення комуністичної, суспільно-економічної формації [7].

З огляду на те, що свобода в усьому спектрі від економічних та політичних прав окремого громадянина до права людини на щастя є домінантною цінністю демократичної політичної культури, феномен відчуження залишається важливим і для сучасного світу – як в теоретичному, так і в практичному плані.

Політика завжди меншою або більшою мірою пов'язана з діями великих мас людей і є відображенням і вираженням інтересів соціальних груп, що особливо виявляється в ХХ столітті. З огляду на це, відомий іспанський філософ Ортега-і-Гассет у своїй праці «Повстання мас» акцентує увагу на політичній культурі мас. Він продовжує традицію, започатковану представниками школи макіавеллізму В. Парето, Г. Москою, згідно з якою суспільство утворює динамічну єдність еліти і маси, де еліти – особи або групи з особливою гідністю, а маси – сукупність людей без особливих чеснот. Характеризуючи європейську реальність кінця ХІХ – поч. ХХ ст., Ортега-і-Гассет дійшов висновку, що вона перебуває у глибокій кризі, яка, в першу чергу, спричинена переходом влади в суспільстві до мас, виходом на історичну арену так званої «простої людини» з величезними потребами і ще більшими бажаннями їх задовольнити, але не здатної при цьому управляти навіть власною долею, не те, що суспільством. Водночас становлення індустрії дозвілля, інтенсивний розвиток засобів масової інформації стимулювали зростання цих потреб, що стає підґрунтям появи масової культури, яке в подальшому перетворюється на один із засобів політики [8].

Політична культура сучасності – складне багатоструктурне явище, що перебуває під впливом новітніх технологій. Глобалізація інформаційно-комунікативних технологій призводить до формування віртуального світу,

Інтернет впливає на формування свідомості людей більше, ніж традиційні засоби масової інформації, а відтак і політичної культури. Деякі вчені стверджують, що під впливом Інтернету, з його мовою і величезними технічними можливостями, які в основному не підкріплені освітнім цензом, зникає культура, а з нею і політична культура.

Якщо порівнювати ХХІ століття з минулими епохами, то ми можемо побачити, що інформаційно-комунікативні технології спричинили не лише радикальні зміни основ економіки, а й зміни соціально-культурної сфери. Ускладнюється соціальна структура суспільства, з'являються нові соціальні групи, що призводить до майнової нерівності. Посилення вертикальної і горизонтальної мобільності зумовлює переоцінку цінностей і модифікацію світоглядних та поведінкових орієнтацій людей, тобто усіх компонентів політичної культури.

Нині проблема відчуження, яка була актуальна в минулому, залишається однією з найзлюбоденніших, напевно тому, що саме вона торкається усіх сфер життєдіяльності людини: соціально-економічної, культурної, політичної, релігійної. Втрата людиною традицій, звичаїв, поглядів, норм, комунікабельності, її самотність – це все результати позитивістського світосприйняття. Фізикалізм, натуралізм, крайній раціоналізм вважаються одними з багатьох факторів відчуження, спричинивши перетворення техніки із засобів на ціль. Те, що з самого початку призначалося для забезпечення комфортних умов, перетворилося на причину відчуження людини. Подолати ж відчуження можливо лише шляхом розробки адекватних механізмів соціалізації і акультурації людини в сучасному світі.

До форм відчуження, аналіз яких здійснив Маркс, в сучасному інформаційному суспільстві додаються нові, серед яких – відчуження інвестора від капіталу. Це означає, що «фінітний» капітал: земля, багатства, ресурси, знаряддя виробництва – поступово втрачають свої позиції, натомість приходить «інфінітний» капітал – знання і інформація. Саме вони є в наш час основним засобом виробництва і водночас основним продуктом діяльності

сучасної людини, але і це породжує небезпеку, не стільки економічну, скільки духовну, культурну, соціальну та політичну. Підтвердженням тому є глобальна економічна криза, поява якої датується 2008 роком, а кінець – мабуть, через роки двадцять.

Доречно буде згадати про статтю Ульріха Бека та Даніеля Кон-Бендіта «Ми – Європа! Маніфест перебудови Європи від самого її заснування», де автори ставлять питання, як в часи економічної кризи зберегти цінності європейської цивілізації? На їхній погляд, боргова криза, що торкнулася всіх європейських країн, проблема не стільки економічна, скільки політична і світоглядна. Автори стверджують, що Європі, якщо вона і в подальшому прагне захищати права людини, потрібно починати здійснювати перебудову культури, політичної культури (знизу доверху), розробити нові правила гри, правила, які характерні для сучасного глобалізаційно-інформаційного світу, і ці правила дуже прості – це діалог (чути один одного), компроміс (йти на поступки), толерантність (поважати один одного), вміння слухати, розуміти і знаходити консенсус між всіма культурами, політичними культурами. Ці прості правила повинні бути узгодженими і погодженими усіма державами європейської спільноти, політичними структурами громадянського суспільства, ринками, органами, які відповідають за соціальне забезпечення, тому що Європа – європейська самобутність, стрижень політичних, культурних і соціальних ідей [9].

Британський соціолог і філософ З. Бауман у своїй праці «Куди тече «текуча сучасність»?» акцентує увагу на мінливості сучасного світу, що унеможлиблює його розуміння і, як наслідок, утруднює його управління. Головна ідея, яку хоче донести автор, полягає в тому, що життя непередбачуване і що в ньому відсутній будь-який чітко окреслений вектор розвитку. На його думку, цілі, які раніше ставили люди, сьогодні розмиті і змінюються щохвилини, як у калейдоскопі, тому вони (цілі) вже не можуть слугувати основою раціональної поведінки сучасної людини, тобто її політичної культури [10].

Одна зі складових політичної культури – громадянська культура. Її характерною ознакою є те, що вона в своїй життєдіяльності спирається на природні, органічно властиві людині права і свободи. Мається на увазі, що громадянське суспільство повинно створити необхідні сприятливі умови для найбільш повного задоволення потреб та інтересів кожного індивіда і окремої соціальної групи. Саме в таких умовах кожний громадянин відчує себе і буде проявляти свою відповідальність за утвердження злагоди і взаємодопомоги в людських відносинах; тому громадянське суспільство – це суспільство, в якому повною мірою повинен втілюватися принцип соціальної справедливості.

У кожному суспільстві політична культура виконує дві найважливіші функції. По-перше, вона є засобом організації і показником розвитку політичного життя суспільства, а по-друге, виступає як фактор формування масової політичної свідомості, засіб політичної соціалізації людини.

На думку українського політолога О. Костенка, одна з функцій політичної культури є соціальна функція. Він стверджує, що народи процвітають не завдяки університетам, а в першу чергу завдяки розвитку соціальної культури громадян. Соціальна культура громадян – єдиний природний засіб протидії проявам сваволі і ілюзій у політиці, економіці, праву і моралі [11].

Ще однією функцією політичної культури є комунікативна – вільна циркуляція інформації. Це не означає необмеженої свободи критикувати того чи іншого політика. В першу чергу – це можливість незалежних політологічних аналізів, тобто оперативної діагностики згідно з кодифікованими юридичними та етичними критеріями демократичного суспільства, лише за цих умов подібна діагностика може бути запорукою демократичного суспільства.

Політична культура ХХІ століття – це час, коли культура вже постає не тільки як складова суспільства, де знаходяться асоціації і громади, а в першу чергу громадяни, які створюють інтелектуальний капітал, де

культура постає як цінність, як європейська цінність, де центром всього є людина, а з другого боку, культура – феномен, який гарантує разом з іншими соціальними цінностями суспільний порядок і взаєморозуміння у суспільстві. На думку Френсіса Фукуями, людина – це найцінніше, що є у будь-якого суспільства. Ця теза є дуже важливою, напевно, тому, що саме нині, коли триває переосмислення цінностей, йде трансформація країни, її перехід до європейських цінностей, слід поставити запитання про те, чи готове наше українське суспільство до кардинальних змін. Впевнена, що так, тому що без культури немає ані минулого, ані сьогодення, ані майбутнього. Тільки культура, політична культура допоможе людині досягнути моральні засади буття.

-
1. Указ Президента України № 212/2012 // <http://www.president.gov.ua/documents/14621.html>.
  2. Цицерон Марк Тулій. Філософські трактати / Переклад М.І.Ризький. – Москва, 1985. – 225с.
  3. Дао-Дэ Цзин: Книга о пути жизни / Сост. и перевод В.В. Малавина. – М., Феория. 2010.
  4. Макиавелли Н. Государь. – Санкт-Петербург: Кристалл, 2001.
  5. Вико Дж. Новая наука об общей природе наций. – Л., 1940. – С.450.
  6. Кант И. Соч.: В 6 т. Т. 5. – М., 1996. – С. 464.
  7. Маркс К. Экономическо-философские рукописи. 1844.
  8. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Антология мировой политической мысли: В. 5 т. – М., 1997.
  9. www.inosmi.ru / 4 мая 2012.
  10. Бауман З. Текучая современность. – СПб., 2008. – С.30.
  11. Костенко О. Соціальна культура громадян – основа прогресивної політики // <http://www.politdumka.kiev.ua/analytics/politological-journalism/471-sotsial-culture>. 8 грудня 2010.
  12. Круглий стіл «Гуманітарна політика: пріоритетні проекти розвитку», 27 квітня 2011 року.